

Upplevelser av utsatthet för hatbrott

Forskare: Eva Tiby

Unga homosexuella, bisexuella och transpersoners erfarenheter och upplevelser av hatbrott skiljer sig i hbt-populationer från andra åldersgrupper. I kapitlet beskrivs dels hur skillnaderna ser ut, dels varför de finns. Jag diskuterar även hur man skulle kunna minska de ungas risker för att utsättas, och vem eller vilka som skulle kunna göra det.

Avhandlingen *Hatbrott?* från 1999 innebar det svenska startskottet på forskning kring hatbrott relaterat till homosexuella, bisexuella och transpersoner. Avhandlingen avslutades med följande rader:

”Slutligen berättar många, både kvinnor och män, om trakasserier, mobbning och våld redan i unga år. De unga homosexuellas utsatthet är knappast ett utslag av livsstil, utan tydligt präglad av homofobi och heterosexism. De ungas sårbarhet är särskilt stor i en situation där de börjar upptäcka sin sexuella läggning samtidigt som de inte får stöd, eller till och med utsätts för hot och våld, av föräldrar och andra släktingar. De unga homosexuella är också den grupp som mer än andra rapporterar rädsla för att utsättas för brott på grund av homosexualitet.”

(Tiby 1999 s. 256)

Studien byggde på enkäter, skrivna berättelser och intervjuer med cirka 3 000 hbt-personer i hela landet. Syftet var att få en bild av de utsattas upplevelser av hatbrott. Ungefär var fjärde av alla

som svarade upplevde att de utsatts för homofobiska hatbrott någon gång under livet. Nästan 65 procent av de som var under 30 år upplevde att de utsatts för sådan brottslighet det senaste året, jämfört med cirka 40 procent av de över 30 år. Av dem upp till 30 år var cirka 40 procent rädda att utsättas för hatbrott, jämfört med cirka 25 procent av dem över 30 år. För dem som redan utsatts för hatbrott var cirka 80 procent av de unga rädda, jämfört med cirka 60 procent av de äldre (Tiby 1999). De unga homosexuella, bisexuella och transpersonerna hade således en mycket svår situation.

Studien *Hatbrott?* genomfördes för tio år sedan. Jag antog då att utsatthet för hatbrott mot hbt-personer skulle minska i takt med högre tolerans, acceptans och mindre homofobi och heteronormativitet, det vill säga i takt med tiden. Men när studien replikerades 2004 hade andelen utsatta i stället ökat. Nu var det mer än hälften som uppgav att de utsatts för händelser som de klassade som hatbrott de senaste åtta åren. För de yngsta grupperna hade andelen utsatta ökat än mer. Hela 61 procent av kvinnorna under 30 år och 75 procent av de unga männen uppgav att de utsatts för hatbrott.¹ Det var dessutom fråga om flera utsattheter, andelen unga kvinnor som utsatts upprepade gånger var 72 procent. Och andelen upprepat utsatta unga män var 69 procent. En utgångspunkt för den studie som ligger till grund för detta kapitel är att hbt-personer är en utsatt grupp i dagens samhälle, och unga hbt-personer i synnerhet.²

Att studera hatbrott

Hatbrott hör till flera arenor. Eftersom det handlar om brott är den juridiska arenan central. Det juridiska begreppet *hatbrott* finns inte i lagbokens brottskatalog. Där finner man i stället den så kallade *straffskräpningsbestämmelsen*. Enligt brottsbalkens 29 kap. 2 § 7. kan den som begår ett brott mot någon annan med motivet att kränka på grund av ras, hudfärg, etnicitet, nationalitet, religion eller sexuell läggning, få ett strängare straff än den som begår samma handling utan sådant motiv. Juridiskt sett har den här bestämmelsen begränsad betydelse. När man undersöker hur stor andel av polisanmälda hatbrottshändelser som senare bedöms av åklagare och till sist av domstol som faktiska hatbrott, är det en väldigt liten del som till slut blir hatbrott, ungefär 10 procent. Sådana flödesanalyser visar dessutom att det är svårt att fastställa hur mycket strängare straffet blev, det vill säga hur mycket mer det kostade i böter eller i fängelsestid att ha ett hatmotiv. I de fall där det går att begripa påslaget, visar det sig att detta varit mycket modest. En förklaring till det är att många gärningspersoner är så unga, att en motverkande bestämmelse om straffmildring har uppvägt straffet i mildrande riktning (Tiby & Sörberg 2006).

Kriminologin har länge varit kopplad till juridiken eftersom ämnet fokuserar på varför vi har viss lagstiftning, hur den tillämpas och vad den kan ha för effekter. Kriminologin ställer vidare frågor om vem som begår brott, mot vem, hur, när, med vem och varför, vilket leder till kategoriseringar som kön/genus, ålder, klass och etnicitet. Kriminologin vill inte bara räkna kategorier, utan även förstå växelverkan mellan händelser och skildringar av dem. Inom kriminologin har flera aktörer fokuserat på hatbrott. Brottsförebyggande rådet studerar årligen polisanmälda brott med hatbrottsmotiv (Brå 2009b). Forum för levande

historia har bidragit med flera studier, däribland en kunskapsöversikt (Dahl 2005), en flödesanalys (Tiby & Sörberg 2006) och undersökningar om hatbrott med homofobiska, islamofobiska och antisemitiska motiv. Brottsoffermyndigheten har publicerat en sammanställning över forskningsläget, uppmärksammat fältet genom flera konferenser, finansierat universitetsforskning om hatbrott samt uppmanat till fler ansökningar (Brottsoffermyndigheten 2007). Kriminologiska institutionen har genom Tibys studier arbetat med frågorna sedan mitten av 1990-talet (Tiby 1999, 2000, 2007a).

Folkhälsoforskning har på senare år visat en stark koppling mellan hälsa och risk eller utsatthet för brottslighet. På hälsoområdet är det främst Folkhälsoinstitutet som initierat forskning om hatbrott (Tiby 1996) och fortsatt att studera hatbrott som hälsofråga (Statens folkhälsoinstitut 2007). Nordens mest gedigna studier om unga hbt-personer och hälsa finns i Norge genom Ulstein Mosengs studier.

Även inom området arbetsmiljö uppmärksammas hatbrott (Forsberg, Jakobsen & Smirthwaite 2003). RFSL och RFSL Ungdom har liksom RFSL:s rådgivning i Malmö också bidragit till kunskap på området (Darj, Nathorst-Böös & Nielsen 2007, Nielsen 2007). RFSL har haft en kunskapsgenererande funktion i sin verksamhet med jour för hatbrottsutsatta hbt-personer, såväl praktiskt som teoretiskt.

Förutom ovan angivna forskare finns ytterligare ett antal tongivande aktörer inom området. Det är terapeuten Annelie Svensson hos RFSL, juristen Görel Granström vid Umeå universitet, journalisten Johan Hilton med sin reportagebok *No Tears for Queers* (2005), fotografen Elisabeth Olsson Wallin med sina utställningar och böcker, teologen Lars Gårdfält på Karlstads universitet som det senaste decenniet arbetat för att undersöka vad

hatbrott mot hbt-personer är, vilka konsekvenser de får samt hur de kan studeras och förklaras.

Vidare har Stockholms länspolisstyrelse Carin Götblad ägnat fältet stort engagemang, inte minst genom att inrätta en särskild så kallad *Hatbrottsjour* inom Stockholmspolisen. Under senare år har en projektgrupp inom RFSL Ungdom med projektledare Frida Darj planerat och påbörjat en utbildningskampanj *Cry No More*, som följer Riksteaterns turné med pjäsen *No Tears for Queers*. Projektet innehåller workshops, föreläsningar, publiksamtal och ett metodmaterial som kan beställas från projektledningen.

Idag finns en hel del forskning om hatbrott, både internationellt och nationellt. Då hatbrottsforskare träffas på konferenser, läser varandras rapporter och rön samt kommer från länder med likartad lagstiftning och problematik vad gäller definitioner och validitet, är det inte förvånande att flera studier är uppbyggda på samma sätt och har liknande resultat.

När det är fråga om större populationer är malen oftast en *offerstudie*, det vill säga att en viss population har fått svara på frågor om utsatthet, rädsla, konsekvenser med mera. Oftast har man valt en population med homosexuella, bisexuella och transpersoner. Det betyder att man väljer en grupp, till exempel RFSL-medlemmar, som man antar har en viss utsatthet för hatbrott. Det är givet att man då får en ganska hög nivå av utsatthet, eller snarare ganska hög nivå av medvetenhet om att händelser som skett kan kallas för hatbrott och därmed är möjliga att rapportera till forskarna som svar om hatbrott. De frågor som är ledande på forskningsfältet är följande: Vad är ett hatbrott? Vilka utsätts? Vem utsätts? När, hur och varför sker det? Kan vi lita på siffrorna? Vad kan göras? Vad fungerar?

Men på senare tid har även så kallade representativa studier tillkommit. Det gäller primärt Norge och har särskilt uppmärksammat utsattheten hos unga personer i grupperna (Ulstein Moseng 2007). Det finns också studier som bygger på polis-anmälda fall, där man kan följa fallen från anmälan till eventuell dom. I fokus står frågan vad man vill veta. Vad är en ”bra fråga” på området? (Tiby & Sörberg 2006, Tiby 2007b).

Homosexuella, bisexuella och transpersoner utsätts inte enbart för grova våldsbrott på allmän plats, vilket annars är en bild som exempelvis medierna gärna förmedlar. Utsattheten gäller i stället alla hathändelser och brott oavsett var de sker. Detta ställer naturligtvis extraordinära krav på perspektiv och teori – vad kan förklara denna brottslighet?

Frågan kan kopplas till de kriminologiska perspektiven om livsstil och rutinaktiviteter. Livsstilsperspektivet fokuserar på en persons demografiska profil som kön, ålder och klass för att se hur dessa samverkar och skapar en livsstil. Denna i sin tur gör att personen exponerar sig på ett visst sätt för faror och risker, till exempel potentiella gärningsmän. Här kan man även problematisera ålder med mera i populationer med homosexuella, bisexuella och transpersoner.

Att ”vara 17 år” behöver inte betyda att personen beter sig som en ”vanlig” 17-åring. Han eller hon kanske har ett umgänge med betydligt äldre personer och detta ger en annan riskbild än den gängse. Livsstilsperspektivet är kritiserat (Walklate 2007) dels för sin enkelhet, dels för att det primärt fokuserar på allmän-plats-arenor. Rutinaktivitetsperspektivet fokuserar på plats, offer och gärningsman samt kontexten (Felson 1994). Om en motiverad gärningsman och ett lämpligt offer sammanförs, är det stor risk att brott sker om det inte finns en så kallad kapabel väktare som kan gripa in.

Det brottspreventivt positiva med detta perspektiv är att det finns flera figurer och nivåer att arbeta brottsförebyggande med:

- minska motivationen hos presumtiva gärningsmän att attackera hbt-personer
- öka allmänhetens/vittens förmåga att gripa in
- gör offret olämpligt, till exempel genom att det tilltänkta offret är nyktert, öppet och anmälningsvilligt.

Just med tanke på vardagligheten som framkommer när hatbrottsstudier görs med offerperspektiv, är det rimligare att koppla perspektivet med strukturella rutinaktiviteter till studien, än att försöka söka individuella psykologiska faktorer hos gärningspersonerna (Fattah 1993).

Från homofobi till heteronormativitet

I det aktuella forskningsläget syns en tendens att förklara personernas utsatthet för hatbrott mindre med individuell "homofobi" hos gärningsmannen, till förmån för förklaringar sprungna ur en problematisering av samhällets "heteronormativitet". Det vill säga att inte fokusera på den individuella homofoben, som har svårt för homosexuella, utan på det heteronormativa samhället, som i sina strukturer utgår från och tillämpar heteronormativitet.

Ett ytterligare steg mot det strukturellt heteronormativa perspektivet är Messerschmidts teori om Structured Action, kombinerad med föreställningar om "Den Andre" (Perry 2001 s. 53–56). Individer finns i strukturer, det går inte att "komma undan". I skolstrukturer skapas maskuliniteter och femininiteter, dagligen och stundligen. Unga män betraktar ofta feminina eller omanliga män som suspekta, homosexuella och ett hot mot en

stabil manlig identitet. Kön är förknippat med makt och det är heterosexuella män som har makten och förfogar över en hegemonisk maskulinitet. Den man som är (eller verkar vara) exempelvis homosexuell eller framträder könsöverskridande sviker detta ideal och därmed kan den sociala ordningen hotas (Messerschmidt 1997). Det innebär att den yngling som inte går med på gällande ordning gör motstånd mot den och "hotar därmed mäns könsidentitet" (Hammarén 2003 s.111). Denna yngling ses som hotfull och kommer att motarbetas på många sätt. De heteronormativa ynglingarna har ofta homofobi som strategi för att svetsa samman kretsen, gänget eller vännerna, "ladda den kollektiva känslan samt underhålla sin egen normalitet" (Hammarén 2003 s. 124).

Det finns visserligen en stark homosocialitet, det vill säga att man i stor utsträckning umgås med människor av det egna biologiska könet, men där ingår sexism och homofobi som kitt. Detta innebär att ynglingarnas heterosexuella identitet konstrueras i relation till den homosexuelle – den andre. Homofobin blir en identitetskapande process för otrygga ynglingar (Lalander & Johansson 2002). För unga män, till exempel i "förorten" med en bakgrund i kulturer där en mer negativ bild av homosexualitet råder, kan dessa ha tvivel om hur man bör vara som man. Här fyller den homosexuelle en viktig funktion som den andre. Här blir han en räddare i nöden. "Något varje ung heterosexuell man skulle förneka." (Hammarén 2003 s.124).

Ett ytterligare steg på denna resonemangsväg tas av de forskare som fokuserar på den sexuella labiliteten hos de heteronormativt uttrycksfulla ynglingar som attackerar homosexuella, bisexuella och transpersoner. Tanken, och i flera fall empirin, är att vissa ynglingar blir så hårt pressade mellan inre känslor för andra ynglingar och yttre strukturer som förbjuder dessa. Detta kan leda till att

de exempelvis attackerar män som de identifierar som homosexuella. Forskning har visat att män med starka negativa inställningar till homosexualitet vid fysiska tester samtidigt svarade erotiskt på att titta på videofilmer med homosexuella män (Gerstenfeld 2004).

Med sådana inre motstridigheter är det inte förvånande att "homofoben" inte ens behöver ett riktigt offer, det vill säga en faktisk person ur gruppen homosexuella, bisexuella och transpersoner. Då kan det till och med bli aktuellt att "*invent a valid victim*" (Messerschmidt 2004 s. 111). Utifrån lagstiftningen om straffskärpning vid hatbrott är det inte på något sätt nödvändigt att den angripne "är" homosexuell, bisexuell eller transperson. Det är den attackerandes motiv att utsetta denne som blir avgörande för straffskärpningen.

Både utländska och svenska studier visar att det är en absolut majoritet av män bland angripna vid hatbrott mot hbt-personer. Det är en överrepresentation av män vid attacker både mot kvinnor och mot män.³ När män angriper lesbiska kvinnor uppfattar en del av de angripna att det är svårt att avgöra om det beror på att de är lesbiska eller kvinnor. Många har uppfattat det som att handlar om att kvinnorna inte är tillgängliga för männen och därför utmanar deras maskulinitet. Inte primärt och isolerat att de är lesbiska (Tiby 1999). De fall där kvinnor har angripit lesbiska kvinnor torde, i linje med maskulinitetsargumentet ovan, förklaras med ett femininitetsargument. Det vill säga att det även bland kvinnor finns en genusordning som en del kvinnor är beredda att begå lagbrott för att vidmakthålla genom att angripa de kvinnor som hotar den påbjudna femininiteten (Messerschmidt 2004).

Syfte, frågeställningar, material och metod

Intentionen med detta kapitel är att särskilt belysa utsattheten hos unga under 30 år, med fokus på kopplingen mellan hbt-frågor och gestaltningar av maskulinitet respektive femininitet.

Eftersom ett delmål är att kunna dra vissa brottspreventiva slutsatser, läggs fokus främst på nordisk forskning. Tibys forskning består av en nationell studie från perioden 1996–1999 med cirka 3 000 bidrag från homosexuella, bisexuella och transpersoner (Tiby 1999), en replikation av den nationella studien med cirka 2 000 deltagare från 2004 (Tiby 2005) samt en nationell studie från 2004 med fokus på cirka 400 fall av polisanmälda hatbrottsändelser (Tiby & Sörberg 2006).

Detta innebär att det är material från två offerstudier samt från en så kallad registerstudie som bygger på polisanmälda hatbrott. Dessa tidigare genomförda studier har bidragit till en hel del material som inte tidigare analyserats. Till exempel har man inte analyserat gruppen unga specifikt utifrån dessa material. Detta kapitel är en fördjupning i ungas situation.

Det som behövs för att kunna analysera resultat från särskilda studier om utsatthet för hatbrott mot unga hbt-personer, är att veta vad ålder, sexuell läggning och rollblandning betyder eller tillåts betyda i kriminologin. En ytterligare fråga är varför det inte vänder. Varför är det fortfarande förenat med risker att utsättas för hat, hot och våld om man är ung och homosexuell, bisexuell eller transperson? En rimlig utgångspunkt kan vara studien *Intolerans* (Brå 2004), som visar att de flesta elever är positivt inställda till olika minoriteter, judar, muslimer, invandrare och homosexuella. Studien visar att det endast var 7 procent av eleverna som hade "*hög grad av intolerans*" mot homosexuella. Medan 74 procent hade en övervägande positiv inställning till homosexuella (Brå

2004). Detta indikerar att det inte enbart är fråga om homofobi när unga hbt-personer utsätts för kränkningar, hat, hot och våld.

Begrepp och fällor i studier om hatbrott mot unga hbt-personer

Centrala begrepp i denna studie är ålder, sexualitet, kön och genus, gärningsmannaskap samt utsatthet. Begreppen innebär också fällor. Oftast när kriminologer studerar unga och brott är det sällan dessa begrepp problematiseras. Ålder är födelsedagen plus levda kalenderår och den outtalade utgångspunkten är att alla från den dagen är heterosexuella. Dessutom är de antingen män eller kvinnor (inte exempelvis gestaltare av feminiteter, maskuliniteter eller genus).

Slutligen är de antingen gärningspersoner eller brottsutsatta, inte både och. Utifrån ett alternativt perspektiv med minoriteter, vanmakt och rörliga sexuella identiteter eller praktiker, blir bilden mer komplex ur såväl empirisk som teoretisk synvinkel. I detta avsnitt är budskapet att ytterligare variabler, frågor och metoder bör användas när populationer med homosexuella, bisexuella och transpersoner studeras för att få ett rikt och begripligt material, till exempel i form av livshistorier.

Kriminologins centrala begrepp ålder, kön och gärningsmannaskap brukar sällan definieras, problematiseras eller förhållas till varandra på ett integrerat vis. *Ålder* problematiseras alltså inte, man följer en allmän utvecklingspsykologi där unga förväntas vara på ett visst sätt vid en viss ålder. *Sexualitet*, det vill säga homo-, bi- eller heterosexualitet efterfrågas sällan. Inte ens när det faktiskt är centralt för resultatet.⁴

Kriminologin tenderar slutligen att *dikotomisera* *gärningsmannaskap* och *utsatthet*. Detta trots att de båda följer exakt samma ålderskurva (Fattah

1993) och trots den starka korrelationen mellan gärningsmannaskap och utsatthet på individplanet. För personer med ett gärningsmannaskap är det betydligt vanligare med utsatthet för brott än hos personer utan gärningsmannaskap (Fattah 1993). Att ta hänsyn till denna *rollblandning* är förmodligen helt central för brottspreventiva insatser. Flera forskare har påpekat att detta förbiseende motverkar brottsprevention. Den dubbla rollen kan innebära att de unga inte vänder sig till vuxna eller myndigheter när de behöver hjälp, de anser att de får klara sig själva. Dessutom beskrivs unga oftast som gärningspersoner och när de undantagsvis finns med i offerstudier, är det vanligen genom det så kallade *victim-blaming-perspektivet* (Brown 1998).

Ett dramatiskt exempel på rollblandning är skolskjutningarna i USA. Kimmel & Mahler (2003) konstaterar i sin analys av ett 30-tal skolskjutningar under perioden 1982–2001, att det så gott som uteslutande varit fråga om följande dramaturgi. De skjutande unga männen har varit grovt mobbade och trakasserade på sin skola. Det har varit fråga om utpekanden som böger, fjolla, mes och liknande avmaskulinerande tillmälen och attacker. Utsatthet för homofobisk mobbning har varit den gemensamma nämnaren. Det bör noteras att i inget fall har det framgått eller ens varit troligt att den mobbade faktiskt ”var” homosexuell. Den mobbade och senare skjutande ynglingen har genom attackerna velat upprätta, eller återupprätta, sin maskulinitet. Detta är enligt författarna en stor del av förklaringen till skolskjutningarna (Kimmel & Mahler 2003).

Kimmel fokuserar på andra forskares motvilja att titta på *innehållet* i mobbning, som kan kopplas till hämnd och brottslighet, till exempel skolskjutningar:

”Thus we argue that any approach to understanding school shootings must take gender seriously – specifically the constellation of adolescent masculinity, homophobia and violence.”

(Kimmel & Mahler 2003 s. 1 440)

De som blundar för detta har enligt författarna *”spectacularly missed the point ...”* (Kimmel & Mahler 2003, s. 1 440). Perspektiv och orsaker är förstås valbara, men utifrån ett åtgärds perspektiv är det påfallande att teman som kön, genus, maskulinitet och sexualitet fortfarande i nämnvärd utsträckning saknas i svensk forskning om grövre våld i skolan, se till exempel Brottsförebyggande rådets rapport *Grövre våld i skolan* (Brå 2009a).

Om ålder fokuseras i en undersökning som handlar om brott och utsatthet, så blir den ofta alarmistisk i medierna. Det hör till undantagen att ålder *problematiseras* eller ens *definieras*. Ofta samvarierar dessutom de olika begreppen med varandra. Det vill säga att ålder agerar med till exempel genus, etnicitet eller sexuell läggning. Man är inte bara 56 år och kvinna och född i Somalia och lesbisk, liksom additivt. Ålder, genus, etnicitet, klass och sexuell läggning påverkar varandra *intersektionellt*.⁵ Det vill säga att klass aldrig är könsneutralt, utan påverkas maktmässigt av framställningar av genus och kön, liksom att klass alltid är rasifierad, det vill säga hierarkiskt och maktmässigt påverkad av nationell och etnisk härkomst (de los Reyes & Muliniari 2005). Detta har påpekats inom brittisk kriminologi sedan 1990-talet:

”...we must consider the interactions between discourses surrounding ‘race’, sexuality, gender, class, nation and age if we are to understand the discourses surrounding youth ...”

(Brown 1998 s. 13)

Om man ändrar på en variabel, till exempel sexuell läggning, så tenderar ålder att få en annan betydelse. Därför är det viktigt att påpeka att personer ur grupperna homosexuella, bisexuella och transpersoner har det *annorlunda* än jämnåriga heterosexuella, exempelvis *”Den homosexuella ålderstrappan ser ofta annorlunda ut.”* (Tiby 1999 s. 247). Detta är av central betydelse för möjligheten att förebygga hatbrottsutsatthet.

Unga som antingen identifierar sig som homosexuella, bisexuella eller transpersoner eller som engagerar sig i sexuella handlingar med personer av samma kön, kan ha en ganska *annorlunda livserfarenhet* än andra unga. Ett exempel från tidigare hatbrottsstudier: När man studerar hatbrott mot hbt-personer ur ett utsatthetsperspektiv är det inte säkert att den biologiska åldern, det vill säga att vara 17 år, 21 år eller 56 år, är helt användbar. När vi använder ålder som variabel innebär det oftast att det finns en bestämd förståelse av vad den specifika åldern 17 år *innebär*. Vi tänker kanske på möjligheter, livsstil, fysik, hormoner och mognad och drar utifrån dessa medvetna och omedvetna slutsatser. Det går dock inte alltid att på förhand dra givna slutsatser av ålder, som att barndom och ungdom alltid betyder samma sak, oavsett kontext och fråga (Brown 1998).

Att använda ålder som variabel kan leda till problem och ibland till felaktigheter. Det är inte alltid antal levda kalenderår är av störst intresse när frågor om utsatthet och risker med att leva som homosexuell, bisexuell eller transperson ska dryftas. Snarare är det väsentliga antal levda år som homosexuell, bisexuell eller transperson, alltså relaterat till komma-ut-åldern och hur länge personen har agerat och därmed exponerat sig som en person ur grupperna och därmed hamnat i riskzon för att utsättas för hatbrott.

Som vi kommer att se är både svenska och norska hbt-personer upp till 30 år i större utsträck-

ning utsatta för hatbrott än äldre åldersgrupper. En förklaring till detta kan vara att de debuterat som offentliga/öppna homosexuella, bisexuella eller transpersoner i tidigare ålder än de äldre.

Ett par norska studier visar att unga i grupperna homosexuella, bisexuella och transpersoner har betydligt större problem än övriga hbt-åldersgrupper med psykisk hälsa, att dölja sin sexuella läggning för familjen eller att vara öppen med sin läggning. De har det också värst när det gäller mobbning, utsatthet för hot och våld under senaste året. Dessutom har de, enligt dessa studier, allvarliga problem med alkohol, i synnerhet de unga lesbiska. Författaren sammanfattar med att ”*det ikke kan vaere tvivl om at mange lesbiska og homofile ungdommer opplever en ungdomstid med saerskilte belastninger.*” (Hegna, Kristiansen & Ulstein Moseng 1999 s. 312).

Ulstein gjorde åtta år senare en liknande studie, men med representativitet, det vill säga en studie där både hetero- och homosexuella ungdomar ingick för jämförelser (Ulstein Moseng 2007). Det visade sig att skillnaderna var statistiskt säkerställda. Lesbiska, bi- och homosexuella ungdomar (eller ”sammekjønnselskende”) tonåringar i Oslo är en särskilt sårbar grupp avseende mobbning, systematiska hot och våld (Ulstein Moseng 2007). Författaren pekar särskilt på att gruppen lesbiska, bi- och homosexuella utsätts för hatkriminalitet, men oftast inte i form av ”blint våld” utövat av främlingar på stan, snarare är det så att de utsätts för våld från människor de känner, vanligen andra ungdomar (Ulstein Moseng 2007, Tulloch 2000).

Medan cirka 3 procent av de heterosexuella ungdomarna uppger att de utsätts för våld av någon i hemmet, är andelen för den andra populationen 12 procent för flickorna och 16 procent för pojkarna. En avslutande bild av den ”sammekjønnselskende” populationen är att den hänger på stan i högre grad, och där utsätts för en alkohol- och drog-

miljö som har samband med deras höga utsatthet för brott (Ulstein Moseng 2007).

En jämförelse i mindre skala finns i svenska Folkhälsoinstitutets resultat från nationella folkhälsoenkäten avseende livsvillkor och hälsa bland unga homo- och bisexuella (Statens folkhälsoinstitut 2007⁶). Av de cirka 13 000 svarande i åldern 16–29 år uppgav cirka 550 personer att de var homo- eller bisexuella. Studien visar att dessa 550 personer i större utsträckning utsatts för hot om våld och fysiskt våld jämfört med unga heterosexuella. I denna utredning visades också att det finns statistiskt säkerställda skillnader för såväl unga män som unga kvinnor när det gäller utsatthet för hot om våld och utsattheten för våld. Det är betydligt vanligare att unga homo- och/eller bisexuella kvinnor och män utsätts för hot om våld och våld än övriga unga kvinnor och män.

Resultat

Studien om hatbrott från 1999 visade att en fjärdedel av respondenterna i studien ansåg att de varit utsatta för homofobiska hatbrott (Tiby 1999). Det som skiljde de utsatta från de icke utsatta kan sammanfattas under begreppen *livsstil* och *exponering*. Dessa begrepp riktar in analysen på hur öppen personen varit med att gestalta homosexualitet, bisexualitet eller olika transidentiteter och därmed riskerat att utsättas för hatbrott.

I detta sammanhang finns en betydelsefull skillnad mellan de olika hatbrottskategorierna. För de kategorier som finns i straffskärpningslagstiftningen är det oftast möjligt att avgöra tillhörighet genom att se eller höra dem, det vill säga se hudfärgen eller höra språket. Detta är inte alls lika troligt med hbt-personer, vilket i förlängningen kan leda till risker för *Blaming the Victim-resonemang*. Det vill säga att den utsatte får skylla sig själv⁷ om hon varit ”provocerande” och till exempel kyssat sin partner på gatan. Öppenheten gällde

dels kvalitativt, dels kvantitativt. Det vill säga i vilken omfattning och för vilka kretsar personen varit öppen och hur länge personen varit det.

Ungefär 20 procent av de kvinnor som svarade på enkäten upplevde att de varit utsatta för hatbrott, jämfört med 28 procent av männen. Förklaringarna kan vara skillnader i exponering och i provokation (upplevelse hos angriparen), det vill säga både i livsstil och i homofobi. Angripare var i 80 procent av fallen män och i 60 procent var det en ung person, mellan 15 och 25 år (Tiby 1999).

Det förväntades att förhållandet mellan könen vad gäller *rädsla* att utsättas för brott skulle vara den traditionella. Det vill säga att män är lite rädda, men "borde" vara mer rädda, eftersom de hör till det mest brottsutsatta könet. Medan kvinnor är mycket rädda, och inte "borde" vara det, eftersom de hör till det mindre brottsutsatta könet. Svaret var oväntat. Medan traditionella studier av rädsla och kön visar proportioner som 10 procent rädda män och 60 procent rädda kvinnor, visade denna studie att nivåerna för rädsla var nästan lika höga för männen som för kvinnorna. Över hälften av respondenterna upplevde rädsla att utsättas för homofobiska hatbrott (Tiby 1999, Tiby 2000).

Enkäten från 2004 visar att andelen som upplevde sig utsatta för homofobiska hatbrott ökat markant. Av de kvinnor som svarade på frågorna 1996 var 20 procent utsatta jämfört med 28 procent av männen. Motsvarande andelar åtta år senare, 2004, var 53 procent av kvinnorna och 51 procent av männen. Det är troligt att ökningen delvis beror på fenomen relaterade till studiens metodmässiga genomförande. Framförallt var det en betydligt sämre svarsfrekvens vid det senare tillfället (cirka 50 procent jämfört med cirka 65 procent vid det första tillfället). Det går emellertid inte att utesluta en viss "reell" ökning av utsattheten. En indikation på att så är fallet är *innehål-*

let i ökningen. Man kan säga att det stora tillskottet hatbrott vid det senare tillfället består av mindre allvarliga händelser (juridiskt sett), och upplevda av kvinnor.

Ett typfall är en kvinna i 20-årsåldern som upprepat upplever att hon tittas på, kommenteras och får kränkande förslag, till exempel förslag från en flinande, främmande man att uppträda sexuellt med sin partner. Det är alltså inte uteslutet att den ökade frekvensen utsatthet kan förklaras dels med en ökad sensitivitet och minskad tolerans för kränkningar, dels med en högre medvetenhet om att dessa fenomen kallas något, nämligen hatbrott. Och därför rapporteras som sådana. Man måste ha ett begrepp, ett språk, för att benämna en händelse.

En jämförelse mellan flera av studierna avseende *brottsplats* visar att de vanligaste 1996 (offerstudien) var allmän plats, följt av hemmet och där efter ett gayställe, medan de vanligaste brottsplatserna åtta år senare var skola eller arbetsplats följt av allmän plats och sedan hemmet (tabell 5.1 och 5.2).

Fördelningen av de polisanmälda hatbrotten visas i tabell 5.3 och 5.4.

Materialet är för begränsat för att göra uppdelningar med säkra slutsatser på åldersgrupper, men klart är att det blir skillnader mellan offerstudier, där respondenterna själva får avgöra vad som är hatbrott, och polisanmält material, där polisen är filter mellan händelsen och dess rubricering. Som förväntat är det en skillnad mellan den första offerstudien och den andra som genomfördes några år senare såtillvida att allmän plats som toppade vid studie 1 några år senare är förbigången av hemmet, där bland annat mottagande av hot per dator, sms och dylikt registreras. Detta kan förklaras med att det var en större andel allvarligare brott vid den första studien, och dessa var ofta kopplade just till allmän plats. Vid tiden för studie

Tabell 5.1 Plats för utsatthet för hatbrott, 1996. Procent

Plats	Andel av brotten
1 Allmän plats	21
2 Hemmet	15
3 Gayställe	14

Källa: Tiby, E. (1999). Hatbrott? Homosexuella kvinnors och mäns berättelser om utsatthet för brott. Kriminologiska institutionens avhandlingsserie nr 1, Stockholms universitet.

Tabell 5.2 Plats för utsatthet för hatbrott, 2004. Procent

Plats	Andel av brotten
1 Skola/arbetsplats	25
2 Allmän plats	17
3 Hemmet	11

Källa: Tiby, E. & Sörberg, A-M. (2006). En studie av homofoba hatbrott i Sverige. Stockholm: Forum för levande historia. Tabell 1.

2 hade andelen brott på allmän plats sjunkit samtidigt som kvinnornas andel av de utsatta hade ökat till nästan 50 procent.⁸

För att få mer detaljerad information om upplevelserna av utsattheten, erbjöds 2004 års respondenter att med egna ord skriva en berättelse om det som var av största vikt för dem. Det kunde gälla vad som hände, hur det kändes, om man polisanmälde och vilka konsekvenser utsattheten fick (Tiby 2005). Av de cirka 2 000 svarande, ansåg cirka 1 000 personer att de hade varit utsatta för ett homofobiskt hatbrott under den senaste 8-årsperioden. Av dessa skrev nästan hälften⁹ en kortare berättelse om händelsen, förutom att besvara enkäten. Fördelat på ålder var det 128 kvinnor och 67 män mellan 16 och 29 år som skrev en berättelse.¹⁰ Dessa berättelser har kunnat kategoriseras efter sitt kontextuella tema. Det vill säga att en grovsortering har gjorts utifrån den plats eller det sammanhang som händelsen utspelade sig.

Dessa berättelser från nästan 200 unga personer fördelar sig på arenorna arbetsplats, skola, utomlands, nära hemmet, i hemmet, på transporter, allmän plats, på heterokrog eller på gaykrog/gayställe med flera. Utifrån ett strukturellt, brotts-

preventivt perspektiv fokuseras i denna studie på skolan. Flera av de andra arenorna är mer traditionella brottsarenor, med främlingar, alkohol och droger och där det torde vara allmänt känt vad som krävs för att inte bli utsatt (var nykter, försiktig, uppmärksam och snabbfotad).

Skolan däremot, är den arena där eleven måste vara tillsammans med presumtiva gärningsmän större delen av dagen, veckan och året och dessa går inte att välja bort. Allt detta pekar på skolan som möjlig aktör när det handlar om att ta ett brottspreventivt ansvar för att vidta strukturella eller institutionella åtgärder utifrån juridiska eller kriminologiska perspektiv, men även utifrån utbildningsperspektiv. Det är allmängods att det krävs trivsel, tillhörighet och tillit för att eleverna eller studenterna ska kunna komma till sin rätt. Inte minst behöver de känna sig ohotade (Tiby 2004).

Tabell 5.3 Plats för ett polisanmält hatbrott, 2004. Procent

Plats	Andel av brotten
1 Allmän plats	31
2 Tele, sms, nätet	22
3 Hemmet	15
4 Skola	14

Källa: Tiby, E. & Sörberg, A-M. (2006). *En studie av homofoba hatbrott i Sverige. Stockholm: Forum för levande historia. Tabell 3.*

Tabell 5.4 Plats för var ett polisanmält hatbrott ägt rum, 2008. Procent

Plats	Andel av brotten
1 Hemmet	17
2 Allmän plats	13
3 Arbetsplats	11
4 Skola	9

Källa: Brottsförebyggande rådet (2009b). *Hatbrott 2008. Polisanmälningar där det i motivbilden ingår etnisk bakgrund, religiös tro, sexuell läggning eller könsöverskridande identitet eller uttryck. Brå rapport 2009:10. Stockholm: Fritzes.*

Vad sker i skolan?¹¹

I amerikanska studier om hatbrott mot hbt-personer i skolmiljö framkommer att nästan hälften av alla homosexuella kvinnliga och manliga elever har upplevt detta (Berrill 1990).

”Mobbningen i skolan var värst, jag hade hela skolan mot mig. Det var ingen som såg något eller undrade hur jag mädde, jag bara svalde allt för jag var inte redo att berätta att jag var homosexuell. Jag ville inte att mina föräldrar skulle få reda på det genom skolan. Jag kan inte skriva mer för det gör fortfarande ont när jag tänker på det.”

(Lelle, 29 år)

Genom enkätdelen av studien framgår att Lelle även varit utsatt för attacker utanför skolan, både upprepade förolämpningar och upprepat våld. Men det är händelserna i skolan som ”är värst”. Han beskriver ensamheten i att ingen såg det som hände. Ingen bryr sig, ingen ser. Men hela skolan upplevdes vara emot honom. Av någon anledning vill inte Lelle att föräldrarna ska veta om att

han är homosexuell och då har han låst in sig, blivit inlåst, i en tystnad eftersom han gör en kopp-ling mellan att försöka få hjälp mot mobbningen i skolan och att behöva berätta för föräldrarna.

Dessutom framgår det att utsattheten fått långsiktiga negativa konsekvenser. Lelle är 29 år när han berättar att det fortfarande plågar honom, och det är cirka 12 år sedan han slutade skolan. Fenomenet med långvariga effekter och konsekvenser av utsatthet i unga år har behandlats inom psykologisk forskning om hbt-personers utsatthet för hatbrott. Denna kan sammanfattas med att det är djupgående trauman som följer med utsatthet som fokuserar på den unges sexualitet, identitet och ”själv” (Herek 1998).

”Jag var mobbad i skolan högstadiet. Blev slagen och de ropade bög vart man än gick. De flesta som mobbade gick i en parallellklass och några i min klass. Jag skämdes för det och sa aldrig något. De ’enda’ skadorna var känslomässiga och att man inte vågade lita på någon.”

(Martin, 28 år)

Inte heller Martin känner att han hade möjlighet att be om eller få hjälp. Här lägger han skulden för utsattheten på sig själv. *"Jag skämdes för det och sa aldrig något"*. Martin blir alltså mobbad, trakasserad och misshandlad. I tre år. Han utsätts av flera olika personer i flera olika klasser. Han säger sig inte ha blivit skadad, annat än känslomässigt. Men han har förlorat tilliten.

"Har blivit utsatt för mobbning i skolan på grund av min sexualitet. Har även upplevt hot i skola och på arbetsplats som inte varit direkt riktade mot mig utan mot alla lesbiska eller homosexuella ..."

(Maria, 23 år)

Marias utsatthet är mer höljd i dunkel, men hon nyanserar den med att berätta både om individuell och om kollektiv utsatthet. Här är extensiv forskning om effekter av utsatthet mot identitet, sexualitet och "självet" i unga år central. Bland annat fokuserar forskningen på den otrygghetskänsla som oförutsägbarheten innebär. Man blir inte utsatt för något man gör, någon handling som betraktas som "fel" av någon. Utan det är själva varandet som utlöser attackerna (Tiby 1999).

"Att man utsatts för mobbning i skolan för att man är 'annorlunda' faller sig rätt naturligt. Därmed inte sagt att det ska accepteras. Skoltiden upplever jag som allra värst. Klimatet i skolan knäcker många. Och även att jag inte är så värst gammal. Har även jag fått sitta och lyssna på sexualundervisning i skolan, där homosexualitet beskrivs som ett sjukdomstillstånd. Och jag blev kränkt ända in i själen. Som tur har acceptansen ökat mycket på senare år, även att man bor i lilla Jerusalem, Jönköping. Nu arbetar

jag just med att försöka förebygga det jag själv fick utstå. Nu möts man i stället med respekt och det känns jävligt bra."

(Peter, 27 år)

I Peters berättelse finns också begreppet värst med. *"Skoltiden upplever jag som allra värst."* Skoltiden är ofta 12 år. Här finns drag av neutralisering – det är rätt "naturligt" att mobbas om "man" är "annorlunda". Peter är dock dubbel, mobbningen är naturlig, men ska inte accepteras. Han växlar från personlig till altruistisk betoning. Detta är kopplat till att han både utsatts individuellt och kollektivt. Man kan säga att den strukturella sexualundervisningen där lärarna basunerar ut vad som gäller, bildar basen för hur individerna handlar mot avvikare. Det är ju "naturligt". Därmed finns också ett strukturellt godkännande av det som individuella våldsvärkare utför. Det hör till *kunskapen* att en homosexuell är en avvikare. *"Klimatet i skolan knäcker många."*

"Jag har utsatts för mobbning åk 1–9 av klass- och skolkamrater ibland även från okända. Psykiska skador fick jag. Jag känner att jag inte duger till, att jag är ful, i princip så har jag inte självförtroende. Tror att jag blev utsatt för detta dels för att jag var överviktig, och dels för att jag var duktig i skolan. Det som var värst var den ständiga förnedringen och känslan man fick att man inte va värd någonting."

(Kicki, 19 år)

Kickis berättelse beskriver inte i vilken ordning fullheten, bristen på självförtroende och mobbningen kom. Eftersom mobbningen pågått i hela grundskolan, det vill säga i 9 år, är det förmodligen en växelverkan. Handlar det om att hon är

fet? Hon *var* överviktig. Hur är det med det nu? Följder av övervikt i kombination med mobbning? Och så var hon ”duktig i skolan”. Var det därför hon blev mobbad? Kicki säger sig inte veta det. Vad säger det om hennes gärningspersoner? Men *värst* (igen) var att ”kamraterna” och okända förnedrade henne så att hon kände sig värdelös. Det bör noteras att Kicki inte nämner ett ord om lesbiskhet eller homofobi. Är det mindre plågsamt att minnas utsattheten som orsakad av utseende och prestation än av att vara homosexuell? Eller mer korrekt: av att klasskamraterna inte klarade av att ha en klasskamrat med alternativ till gängse heteronormativitet och femininitet?

”Då jag gick ut 2:an på gymnasiet hade ett gäng (vet ej hur många) fått reda på att jag varit intresserad av en av deras (klass)kompisar. Dessa gick i trean och i samband med att de hade utspark och var beväpnade med vattengevär jagade de mig (och mina straighta vänner). Jag o en klasskompis (kvinnotecken) låste in oss på toa varpå de skrek Elin & Agnes (Fuckin Åmål-citat) medan de sparkade på dörren med stålhattkängor. Ofta när jag/vi blir trakasserade eller ofredade av män är det svårt att veta om det är så att de insett att vi är flator eller om det endast är för att vi är tjejer, som inte alltid lever upp till normen o t ex flörtar med dem.”

(Matilda, 23 år)

Matildas berättelse innehåller en komponent som gör att den kan ses som betydligt annorlunda och kanske mer hoppfull än ovanstående berättelser. Hon är inte ensam. Här finns visserligen ett okänt antal både kända och okända gärningspersoner, dessutom beväpnade, och med

stålhatteskor som sparkar på dörren där Matilda gömmer sig. Men hon är inte ensam. Inte bakom dörren där *klasskamraten* och Matilda tar skydd. Hon är inte heller ensam i kulturen, i föreställningsvärlden, hon har förebilder som Elin och Agnes från Lukas Moodyssons film *Fuckin Åmål* där huvudpersonerna Elin och Anges har en kärleksrelation. Det finns ett språk, det finns roller, det finns en diskurs för det som händer och Matilda kan använda den. Situationen blir inte mindre allvarlig för det, men den kan bli hanterbar. Detta kan också bidra till en nyansering av sista delen av berättelsen. Matilda tar inte på sig att hon är en ”slagpåse-homo”, utan hon väljer istället att tolka attackerna mot sig/sin grupp utifrån en genusanalys, som stärker henne (Lenz Tagucchi 2004). Det blir då fråga om maskuliniteter som hotas för att Matilda inte svarar på klassiskt ”kvinnligt” vis och bekräftar angriparnas maskulinitet. Hon identifierar maktfrågor, hon orienterar sig i ett sammanhang som stärker henne och hon har tillgång till analysverktyg. Hennes förhållningssätt har gett henne ett språk som kan översättas till ett politiskt handlande i hennes egen vardag.

”Ignorerades av lärarna på skolan när jag bad om hjälp pga mobbning och hotelser. (Jag kom ut som transsexuell i årskurs 7, då 13 år gammal och har alltid sett ut som en kille och varit väldigt maskulin). Det allvarligaste jag varit med om utspelade sig när jag gick i årskurs 8 i grundskolan. Jag kom till skolan som vanligt på morgonen och mötte tre killar från 9:an i aulan, den ena sa att han skulle slå ihjäl mig pga att hans dåvarande flickvän tyckte att jag var snygg. Sedan gav han mig en rak höger så jag ramlade omkull, jag reste mig opp och

försökte gå därifrån, men hans kompisar blockerade vägen. Dom tog tag i mina armar och höll fast mig medans han sparkade och slog mig. Efter några minuter kom en lärare springande pga "uppståndelsen" och hjälpte mig därifrån. Jag gjorde en polisanmälan men pga att dom var under 15 år så kopplades bara socialen in. (Jag bröt 3 revben vid misshandeln och har fortfarande sprickor i dom).

Kort därefter på en temadag om 'människor i världen' gjorde jag ett projektarbete om kända HBT-personer, som jag visste att flera på skolan beundrade (men inte reflekterat över deras sexuella läggning) bara för att visa de andra eleverna att (vi) HBT-personer är 'vanliga normala' människor som alla andra. Det var mitt sätt att hantera misshandeln, att visa dom att jag är exakt så normal som alla andra.

Den ultimata 'hämnaden' gentemot killen som misshandlade mig fick jag för två månader sen, då jag och min flickvän förlovade oss. Hon är nämligen hans fd flickvän som tyckte att jag var snygg. Så kan det gå här i livet. Slutet gott allting gott. Jag ångrar absolut inte att jag 'kom ut' redan i en så 'oupplyst miljö' som grundskolan är, och tycker det är synd att fler ungdomar inte vågar göra det. Mvh (namn)"

(Kim, 22 år, ftm¹²)

Kim har utsatts för diskriminering, hot och våld fler gånger än vad som framgår av berättelsen. I berättelsen är det oklart om motivet till misshandeln är på grund av att angriparen ser Kim som en manlig konkurrent, som en ung kvinna, möjligen

lesbisk, eller som bara "fel". Det som verkar tydligt är att angriparens flickvans uppskattning av Kim som "snygg" sätter igång aggressioner hos angriparen. Det finns dock flera hoppfullheter i historien. Dels kom en lärare springandes och hjälpte Kim, dels gjordes en polisanmälan. Det ledde också till någon slags sanktioner för killarna, "socialen kopplades in". Här kan man uppmärksamma att det fanns energi, kreativitet, kraft och mod hos Kim att genomföra en form av pedagogisk upplysningskampanj om hbt-personer, som han vet uppskattades av kamraterna. Drivkraften var att visa att Kim är exakt så "normal" som alla andra.

Dessa sju berättare talar om något för oss som ger mycket värdefulla insikter i ungas skolliv. De har årslånga, ibland decennielånga perioder av utsatthet för mobbning, trakasserier och våld. De har många emot sig, föräldrar, lärare, kamrater och okända. De har sällan någon med sig. Några berättar om långvariga skador, från brutna skelett till förlust av tillit. Andra berättar om strategier, insikter, kreativitet och överlevnad.

Vad kan skolan göra?

I detta kapitel är ambitionen att koppla hatbrottsproblematiken till en bredare diskussion kring heteronormativitet. Skolan är en arena där unga är utsatta, men det är också en arena där offentliga insatser är möjliga och där insatser kan göra skillnad. Forskning, litteratur och berättelser visar att hbt-personer är en mycket utsatt grupp i bland annat skolan. Utifrån kunskapsläget har åtgärdsplaner och preventiva insatser formulerats både nationellt och internationellt. Ett tongivande internationellt exempel är *When the Drama Club is not Enough: Lessons from the Safe Schools Program for Gay and Lesbian Students* (Perrotti & Westheimer 2001), med fallbeskrivningar, teman,

situationer, åtgärdsförslag och exempel på lyckade insatser mot homofobi och heteronormativitet.

I detta sammanhang kan även *Reducing Hate Crimes and Violence Among American Youth* (Goodman 2002) nämnas. För svenska förhållanden är RFSL Ungdoms metodmaterial *BRYT! Om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet* centralt (RFSL Ungdom 2007). Här bör slutligen nämnas det nästan 300 sidor långa utbildningsmaterialet som Brå har utarbetat i *Var går gränsen?Handledning för temaarbeten om integritet, sexuella trakasserier och sexualbrott* (Brå 2007) som är intressant både för sin praktiska användbarhet och för sina problematiserande och teoretiska utgångspunkter.¹³

”Många blir kallade bög eller flata som skällsord, inte för att personen som utsätts misstänks vara homosexuell, men ofta för att hon eller han bryter mot föreskrivna regler om hur man ’ska’ bete sig, röra sig, tala eller klä sig som kille eller tjej. Man blir ’straffad’ för att man inte följer förväntade könsrollsregler.”

(Brå 2007 s. 128)

Det finns indikationer på att det inte bara handlar om homofobi, utan om den övergripande hegemoniska maskuliniteten, och detta måste uppmärksammas och integreras i de preventionsplaner som skapas. Det finns alltid en risk att planerna stannar vid att vara just planer, därför är det av vikt att olika program och planer mot diskriminering och mobbning utvärderas kontinuerligt. Att så sällan sker visade Myndigheten för Skolutveckling i sin utredning *Granskning av utvärderingar av program mot mobbning 2007* (Myndigheten för skolutveckling 2007).

Maskulinitetsforskaren och kriminologen Messerschmidt (2004) har satt skapandet av maskuli-

nitet i relation till tre olika arenor: hemmet, skolan och gatan och funnit att dess uttryck är beroende av socialt sammanhang och plats. Det är inte ovanligt att en och samma person kan gestalta olika sorters maskulinitet eller femininitet på olika arenor. I hemmet kan personen vara undergiven och kuvad. I skolan mobbad för sin ”omanlighet” medan det i grannskapet finns yngre och svagare personer han kan ge sig på och då agera ut en betydligt mer offensiv maskulinitet. Denna form av sammanhangsberoende och platsberoende handling är en del i förståelsen av att utsatthet, genusformationer och gärningsmannaskap skapas relationellt. Det ger också inblickar i möjligheterna till rollblandning, nämligen att samma person kan ha upplevelser av både offerskap och gärningsmannaskap (Messerschmidt 2004). Perspektivet ger en inblick i att attacker mot hbt-personer inte enbart, eller ens främst, behöver vara motiverade av homofobi/heteronormativitet.

Det kan ju vara så att genusordningens underavdelning homofobi, utövad av individer, är på utgång. Det är inte längre opportunt, eller kan till och med skapa misstankar om projicering, när en yngling tjarar om att en annan yngling är bög. Men den övergripande strukturella ordningen, den hegemoniska maskuliniteten och den påbjudna femininiteten är inte alls på utgång. Det kan vara så att det är dessa, med sina underavdelningar, attacker mot hbt-personer som inte gestaltar maskulinitet/femininitet på rätt sätt, som är huvudorsaken till de så kallade hatbrotten. Denna modell är långt mer behärskande och omfattar alla, inte enbart hbt-personer. Därmed kan alla, oavsett sexuell läggning tuktas in i ”rätt” genusfålla, vilket är huvudmålet. Homofobin och heteronormativiteten är bara verktyg.

Varför säger vi så?

Normkritisk pedagogik på gymnasieskolan Rytmus

Från den 1 januari 2009 finns det två lagar som syftar till att skydda elever mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling. Bestämmelser om detta finns dels i kapitel 14 a i skollagen (1985:1100), dels i de delar av diskrimineringslagen som rör utbildningsområdet (2008:567). I de två lagarna står uttryckligen att det behövs aktiva och målinriktade åtgärder för att minska förekomsten av diskriminering, trakasserier och kränkande behandling av elever. Detta innebär att utbildningsanordnare är skyldiga att bedriva ett målinriktat arbete för att dels främja lika rättigheter och möjligheter, dels förebygga trakasserier och kränkande behandling av elever i skolan.

Unga hbt-personer har i större utsträckning sämre psykisk hälsa än övriga ungdomar. Skolor som endast fokuserar på att öka elevers tolerans riskerar att förvärra situationen för hbt-personer genom att befästa vissa gruppers maktposition på bekostnad av andras. Detta visas i rapporten *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* (Skolverket 2009). Ett problem i arbetet med att öka toleransen är att ”toleranspedagogik” är baserad på icke uttalade föreställningar att den förmodade normala och okomplicerade majoriteten, som till exempel heterosexuella, ska lära sig att tolerera ”de andra” som till exempel hbt-personer. Detta förhållningssätt kan bli kontraproduktivt och bidra till att upprätthålla heterosexualiteten som den dominerande normen i skolan. I rapporten dras därför slutsatsen att grunden i ett aktivt arbete mot diskriminering och kränkande behandling är att personalen är medveten om vikten av perspektiv som aktivt förhåller sig till de dominerande normerna i samhället. Att införliva normkritiska perspektiv i skolorna skulle vara en hälsofrämjande strategi som gynnar alla elevers hälsa, men speciellt de grupper där normer och stereotypa kategoriseringar leder till kränkningar och diskriminering.

På Rytmus i Stockholm, en fristående gymnasieskola med estetiskt program, har detta synsätt anammats. Lotta Björkman, som är drama- och samhällskunskapslärare på skolan, har tillsammans med kollegan Pia Kangas arbetat med att utveckla och implementera ett normkritiskt perspektiv och en normkritisk pedagogik i skolan genom att synliggöra och ifrågasätta de osynliga regler som finns i samhället och som kan leda till att vissa personer ses som normala och andra som avvikande från normen. Hösten 2009 fick Lotta och Pia ta emot Natur och Kulturs lärarpris för sitt arbete med normkritisk pedagogik.

Ungdomsstyrelsen besökte Lotta på gymnasieskolan Rytmus under höstterminen 2009. Lotta berättar att arbetet med att använda ett normkritiskt perspektiv i undervisningen började för ungefär tre år sedan. Hon och Pia blev då inbjudna att göra Forum för levande historier och RFSL Ungdoms metodmaterial Bryt! mer normkritiskt.

Lotta och Pia började successivt att använda sig av normkritiska perspektiv i sin undervisning och arbetet har utvecklats allteftersom på skolan. Under höstterminen 2009 utbildades hela skolans personal i normkritik och steget därefter är att man ska träffas i de olika arbetsgrupperna var för sig och diskutera vad normkritisk pedagogik innebär i deras respektive undervisningsämne. Enligt planerna ska ytterligare ett steg i implementeringen tas under läsåret. Tanken är att alla ämneslag ska träffas och presentera för varandra hur de har arbetat normkritiskt och beskriva den pedagogiska utvecklingen inom respektive ämnesområde .

Normpedagogiken handlar dels om likabehandling och det sociala bemötandet, dels om själva undervisningen. Denna pedagogik förutsätter normkunskap hos lärarna och skolledningen och ett sätt att få denna kunskap är att diskutera och reflektera över sitt sätt att undervisa och sin syn på eleverna. *”Hur ser innehållet ut i läroböckerna? Vilka exempel använder vi i undervisningen? Är vi inkluderande eller exkluderande? Hur bemöter en ensemblelärare en kille som spelar bas och en tjej som spelar bas? Hur tänker vi kring vem den här eleven är?”* är några viktiga frågor som Lotta lyfter under Ungdomsstyrelsens besök.

Natur och Kulturs lärarpris, bild hämtad från Rytmus webbplats.

Lotta poängterar att när det kommer till normkritik för likabehandling är det viktigt att lärarna reflekterar över hur de bemöter eleverna och vilka förväntningar de har på dem. Lärarnas förväntningar påverkar elevernas handlingsutrymme och det är därför viktigt att inte förvänta sig att alla till exempel är heterosexuella eller kristna eller att killar respektive tjejer ska bete sig på olika sätt. Lotta förklarar att detta förhållnings-sätt handlar om att skapa frihet i varandet, alltså att lärarna ger eleverna spelrum att definiera sig själva. Det gäller även att skapa frihet i vetandet genom att använda normkritisk didaktik. Då handlar det om att ge elever kunskap om att ifrågasätta och se de normer som existerar i samhället, Lotta beskriver det så här:

”Det elever kan bäst är att anpassa sig till mig, det är dom så otroligt bra på, de är så tränade i att uppfylla mina förväntningar. Om mina förväntningar är väldigt begränsade om vem den här eleven verkligen är, då kommer den bara att röra sig i det spektrat, men om jag visar att mina förväntningar är så här stora kommer eleven att röra sig där.

Det var nån elev som sa 'att här på Rytmus får vi lära oss om världen, men vi får också lära oss vad vi inte får läsa om' alltså vi pratar väldigt ofta eurocentrism, att det är i en europeisk kontext som vi läser teaterhistoria. Nu pratar vi om vita västerländska dramatiker, bara så att ni vet det.”

(Lotta)

Lotta använder bland annat brytövningar och forumspel för att synliggöra och diskutera normer. Eleverna får välja en diskrimineringsgrund eller annan kränkande behandling och gör ett forumspel kring detta. På så vis får eleverna kunskap och förståelse för vilka normer som råder i samhället och hur det känns att bli utsatt för normens förtryck. Lotta refererar till en elev som reflekterat över rådande normer ”*jag tänker jävla bög och då tänker jag, varför tänker jag så och jag behöver inte reagera på det, för det är bara för att han bryter en norm, men det har inte med mig att göra*”.

Den normkritiska pedagogiken handlar om att problematisera ”varför säger vi så” snarare än att enbart säga till elever ”säg inte så” menar Lotta. Det gäller alltså att komma bort från pedagogiken att enbart tolerera till exempel homosexuella.

”Så här: säg inte bög, för då blir de ledsna dom där andra, alltså toleranspedagogiskt sätt. Det vi försöker ge är en förståelse för vad som händer när man säger bög. Att jag begränsar den här personens utrymme, då tror vi att våra elever inte kommer att göra det, för vi tänker att våra elever vill väl”.

(Lotta)

Lotta anser att elevernas inställning till normkritisk pedagogik varierar men att de flesta är positiva. Förra året var det en elev som sa att *”detta sätt att arbeta får oss elever att känna oss smarta och det är något som vi tycker mycket om”*. Att arbeta normkritiskt sätter igång processer hos eleverna som kan vara av positiv karaktär som när en elev sa *”åh Lotta, sen vi pratade om det här kan jag inte kolla på reklam, jag blir så irriterad, fast det är bra”*. Processerna kan dock vara av mer negativ karaktär och leda till att elever upplever en kris eftersom de måste omförhandla sitt sätt att se och tolka omvärlden. För två år sedan hade en elev uttryckt *”det är som om allt gungar, det är som om ingenting är sant längre”*. Att lotsa dessa elever genom krisen är en utmaning och Lottas lösning är tid och uthållighet och att som lärare hela tiden finnas tillhands och bemöta elevernas reflektioner.

”... de [eleverna] tror att det vi säger är att de inte får vara vem dom är utan att de måste vara normbrytare. Det var som nån elev sa att 'här på Rytmus måste man vara flata, vegetarian och sitta i rullstol för att få vara med' och det blir en jättesvårighet tycker jag. Och frågan är vad vi kan göra och frågan är vad som är en process som måste få ta tid.”

(Lotta)

Lotta framhåller dock att det är en process att tillägna sig normkritiska synsätt och den måste få ta tid. Förståelsen brukar dock landa hos de flesta av eleverna även om det kan ta tid. Ett exempel på detta är när en elev som upplevt normkritik som något negativt räcker upp handen på en av Pias lektioner och säger *”Du Pia, du menar alltså att jag får vara precis som jag vill, om jag låter andra va som de vill?”*

Den främsta anledningen till skolans framgång med normkritisk pedagogik anser Lotta först och främst beror på att skolledningen tycker att det är en prioriterad fråga som hela skolan ska arbeta med. En annan framgångsfaktor är att skolan har en tydlig värdegrund och att lärarna arbetar för att inga elever ska diskrimineras.

”Jag tror att det som händer är att vi säger jättetydligt att ni [eleverna] ska inte diskrimineras, punkt. Så är det. Vi har enligt lag ett ansvar som skola att se till att ni inte diskrimineras och vi är jättetydliga med det.”

(Lotta)

Lotta påpekar att om det inte finns en värdegrund att ”falla tillbaka på” är det svårt att utveckla den normkritiska pedagogiken på en skola. En annan framgångsfaktor är skolans utformning. Skolan är liten och utformad med många glaspartier i stället för massiva väggar, vilket skapar en öppenhet mellan lärare och elever. Lärarnas förhållningssätt till eleverna är också en av framgångsfaktorerna tror Lotta. Lärarna har ett förhållningssätt att jobba med eleverna och inte inför dem och detta skapar en vänskap på skolan. Även lärarnas stora intresse i sina undervisningsämnen bidrar till en bra relation mellan lärare och elever.

”... många lärare har ett enormt engagemang för det här och då uppstår det en nära relation mellan lärare och elever, inte att vi är kompisar, men att vi finns och vi tycker du är viktig och att alltid hälsa, alltid hälsa. Vi finns för varandra och jag tror det är en jätteviktig förutsättning.”

(Lotta)

Samtidigt som Lotta framhåller att det är relativt enkelt att arbeta normkritiskt, så påpekar hon att det självklart finns stora svårigheter. Att få en hel skola att arbeta utifrån ett normkritiskt perspektiv tar tid. Lotta påpekar att Rytmus inte är där än, men att de har kommit en bra bit på väg.

”... vi måste hela tiden arbeta för att alla får det här förhållningssättet. Men det tar tid. Det är ingen ’snabbfix’. Men om vi väl tänker om så blir det inget jobbigt, det ska inte vara något projekt, vi tänker bara på ett annat sätt.”

(Lotta)

En utmaning är balansen mellan att ge den undervisning som lärarna är ålagda att göra och samtidigt ifrågasätta normer. I skolans värdegrund står bland annat att ett mål är att eleven ska ha *"en förtrogenhet med centrala delar av vårt svenska, nordiska, inklusive det samiska, samt västerländska kulturarvet"* (Lpo 94, § 2.1). Skolan har följaktligen till uppgift att bevara rådande kulturarv och att kombinera detta med den normkritiska pedagogiken kan bli en balansgång.

"... det rådande kulturarvet är väldigt begränsat och normativt och det vill vi utmana, men vi kan ju inte sluta undervisa om kulturarv för då skickar vi ju ut elever i samhället som inte kan orientera sig där."

(Lotta)

Det finns även ett visst motstånd bland en del lärare inför att ändra sitt förhållnings-sätt och sina undervisningsmetoder. Om en lärare under hela sitt yrkesverksamma liv, utifrån goda intentioner, använt sig av ett toleranspedagogiskt förhållningssätt kan det vara svårt att ändra inriktning och tänka i nya banor. Men Lotta är optimistisk.

"... men det jag tänker är att om vi orkar det här så är det så mycket annat som kommer att lösa sig och bli enklare på vägen liksom. För elever lär sig ju så mycket mer om de mår bra. Det är så enkelt."

(Lotta)

Referenser

- Berrill, K. T. (1990). *Anti-gay violence and victimization in the United States: An Overview*. Journal of Interpersonal Violence, 5.
- Brottsförebyggande rådet (2004). *Intolerans. Antisemitiska, homofobiska och invandrarfientliga tendenser bland unga*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet (Brå).
- Brottsförebyggande rådet (2007). *Var går gränsen?Handledning för temaarbeten om integritet, sexuella trakasserier och sexualbrott*. Stockholm: Brå information & förlag.
- Brottsförebyggande rådet (2008). *Nationella trygghetsundersökningen 2007. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Brå-rapport 2008:3. Stockholm: Fritzes.
- Brottsförebyggande rådet (2009a). *Grövre våld i skolan*. Brå rapport 2009:6. Stockholm: Fritzes.
- Brottsförebyggande rådet (2009b). *Hatbrott 2008. Polisanmälningar där det i motivbilden ingår etnisk bakgrund, religiös tro, sexuell läggning eller könsöverskridande identitet eller uttryck*. Brå rapport 2009:10. Stockholm: Fritzes.
- Brottsförebyggande rådet (2009c). *NTU 2008. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Brå-rapport 2009:2. Stockholm: Fritzes.
- Brottsoffermyndigheten (2007). *Offer för hatbrott – vad har gjorts och vad kan förbättras?* Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- Brown, S. (1998). *Understanding youth and crime. Listening to youth?* Buckingham, UK: Open University Press.
- Collier, R. (1998). *Masculinities, Crime and Criminology. Men, Heterosexuality and the Criminal(ised) Other*. London: SAGE.
- Dahl, U. (2005). *Det viktigaste är inte vad extremisterna tycker utan vad den stora majoriteten gör. En kunskapsinventering av forskning om homofobi och heteronormativitet*. Stockholm: Forum för Levande historia och Homo, Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning.
- Darj, F., Nathorst-Böös, H. & Nielsen, M. (2007). *På avvikarens ansvar – en enkätstudie om ungdoms- och studentorganisationers arbete med HBT-frågor*. Stockholm: RFSL Ungdom.
- de los Reyes, P. & Mulinari, D. (2005). *Intersektionalitet. Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber.
- Estrada, F. (1999). *Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem. Utveckling, uppmärksamhet och reaktion*. Kriminologiska institutionens avhandlingsserie, nr 3, Stockholms universitet.
- Fattah, E. (1993). The Rational Choice/Opportunity Perspectives as a Vehicle for Integrating Criminological and Victimological Theories. In Clarke, R. & Felson, M. (Eds.) *Routine Activity and Rational Choice. Advances in Criminological Theory, vol 5*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Felson, M. (1994). *Crime and Everyday Life. Insights and Implications for Society*. Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.
- Forsberg, G., Jakobsen, L. & Smirthwaite, G. (2003). *Homosexuella villkor i arbetslivet*. Genusvetenskap, Arbetsrapport september 2003, Karlstads universitet.
- Gerstenfeld, P. (2004). *Hate Crimes. Causes, Controls, and Controversies*. Thousand Oaks, California, USA: SAGE.
- Goodman, G. (2002). *Reducing Hate Crimes and Violence Among American Youth. Creating Transformational Agency through Critical Praxis*. Studies in the Postmodern Theory of Education nr 186. New York: Peter Lang Publishing.

- Hammarén, N. (2003). Horor, players och de Andra. Killar och sexualitet i det nya Sverige. I T. Johansson & P. Lalander (Red.) *Sexualitetens omvandlingar. Politisk lesbiskhet, unga kristna och machokulturer*. Göteborg: Daidalos.
- Hegna, K., Kristiansen, H. & Ulstein Moseng, B. (1999). *Levekår og livskvalitet blant lesbiske kvinner og homofile men*. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd of aldring, rapport 1/99. Oslo: NOVA.
- Herek, G. (Red.) (1998). *Stigma and Sexual Orientation. Understanding Prejudice Against Lesbians, Gay Men, and Bisexuals*. Psychological Perspectives on Lesbian and Gay Issues. Volume 4, Thousand Oaks, California: SAGE.
- Hilton, J. (2005). *No Tears for Queers – ett reportage om män, bögar och hatbrott*. Stockholm: Atlas.
- Kimmel, M. & Mahler, M. (2003): Adolescent Masculinity, Homophobia, and Violence: Random School Shootings, 1982-2001. In *American Behavioral Scientist* 46 (10).
- Lalander, P. & Johansson, T. (2002). *Ungdomsgrupper i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, H. & Rosén, M. (2006). *En granskning av hur sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker. Underlag till Skolverkets rapport I enlighet med skolans värdegrund*. Stockholm: Lärarhögskolan.
- Lenz Tagucchi, H. (2004). *In på bara benet*. En introduktion till feministisk poststrukturalism. Stockholm: HLS Förlag.
- Messerschmidt, J. (1997). *Crime as Structured Action. Gender, Race, Class, and Crime in the Making*. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Messerschmidt, J. (2004). *Flesh and Blood. Adolescent Gender, Diversity and Violence*. Oxford: Rowland & Littlefield.
- Myndigheten för skolutveckling (2007). *Granskning av utvärderingar av program mot mobbning 2007*.
- Nielsen, M. (2007). *Pusselbitar, muminmammor och motstånd. Hur heteronormer blandas, förhandlas och förvandlas en intervjustudie med femton föreningsaktiva i två ungdomsorganisationer*. Stockholm: RFSL Ungdom.
- Perotti, J. & Westheimer, K. (2001). *When the Drama Club is Not Enough. Lessons from the Safe Schools Program for Gay and Lesbian Students*. Boston: Beacon Press.
- Perry, B. (2001). *In the Name of Hate. Understanding Hate Crime*. New York: Routledge.
- RFSL Ungdom (2007). *Bryt! Ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet*. Stockholm: Forum för levande historia & RFSL Ungdom.
- Statens folkhälsoinstitut (2007). *Livsvillkor och hälsa bland unga homo- och bisexuella – resultat från nationella folkhälsoenkäten*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Tiby, E. (1996). *Hat, hot och våld*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Tiby, E. (1999). *Hatbrott? Homosexuella kvinnors och mäns berättelser om utsatthet för brott*. Kriminologiska institutionens avhandlingsserie nr 1, Stockholms universitet.
- Tiby, E. (2000). *De utsatta. Brott mot homosexuella kvinnor och män*. Statens folkhälsoinstitut: Stockholm.
- Tiby, E. (2004). *Vi finns!* (opub.) Uppsats i högskolepedagogik. Lärarhögskolan: Stockholm.
- Tiby, E. (2005). "Vem vinner och vem förlorar? Från händelse till hatbrott". I M. Seppänen (Red.) *Kärlekens pris. En antologi om homofobi och heteronormativitet*. Stockholm: Atlas förlag.

Tiby, E. (2007a). En bra fråga. Definitioner & validitet vid studiet av hatbrott. I H. von Hofer & A. Nilsson *Festskrift till Henrik Tham*. Kriminologiska institutionen: Stockholms universitet.

Tiby, E. (2007b). *Att studera hatbrott*. I Brottsoffermyndighetens nyhetsbrev. Hot, våld och fördomar. Nr 2/2007.

Tiby, E. & Sörberg, A-M. (2006). *En studie av homofoba hatbrott i Sverige*. Stockholm: Forum för levande historia.

Tulloch, M. (2000). The Meaning of Age Differences in the Fear of Crime. I *British Journal of Criminology*, 40.

Skolverket (2009). *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier. Rapport 326*. Stockholm: Skolverket.

Ulstein Moseng, B. (2007). *Vold mot lesbiske og homophile tenåringer. En representative undersøkelse av omfang, risiko og beskyttelse*. Ung I Oslo 2006. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. NOVA rapport 19/07, Oslo.

Walklate, S. (2007). *Imagining the Victim of Crime*. Open University Press: Berkshire.

Lagar

Brottsbalk (1962:700).

Diskrimineringslag (2008:567).

Lpo 94.

Skollag (1985:1100).

Internet

www.rfslungdom.se (2009-10-25).

www.rytmus.se (2009-12-10).

Noter

¹ Kvinnor: av 882 svarande kvinnor var 302 under 30 år. Av dessa hade 185 (61 procent) varit utsatta under senaste åtta åren. Män: av 1 089 svarande män var 168 under 30 år. Av dessa hade 127 (75 procent) varit utsatta under senaste åtta åren. Observera dock att svarsprocenten sjönk från cirka 65 till 49 procent mellan 1996 och 2004, förmodligen på grund av att den senare enkäten följde med som ett sista blad i en huvudenkät om våld i samkönade relationer. Detta gör att ”ökningen” ska tolkas med försiktighet. Det kan dock konstateras att Brottsförebyggande rådets mätningar redovisar en ökning under samma period.

² Man bör dock erinra sig att unga generellt hör till de mest brottsutsatta. Brottsförebyggande rådets NTU-undersökning visar att av samtliga svarande mellan 16 och 79 år är 11 procent utsatta för brott mot person. I åldersgruppen 16–19 år är det 20 procent och av de mellan 20 och 24 år är det 21 procent (Brå 2008).

³ Enligt studien med det polisanmälda materialet var det generellt sett 87 procent män bland de misstänkta. Fördelat på utsatta unga män under 30 år, var det 89 procent manliga angripare. Unga kvinnor under 30 år hade i 69 procent av fallen en eller flera manliga angripare (Tiby & Sörberg 2006).

⁴ Se Brås studie (2008) Nationella Trygghetsundersökningen, årligen från 2007.

⁵ Analys av just ålder i förhållande till genus, etnicitet och så vidare saknas tyvärr i den för svenska förhållanden centrala skriften Intersektionalitet. Det som finns är en fotnot (de los Reyes & Mulinari 2005, s. 40, not 11), ”vi är medvetna om att livscykel är i högsta grad avhängig historiskt situerade sociala processer och maktrelationer. ... Kopplingen mellan ålder och status är också av central betydelse inom vissa sociala kontexter”.

⁶ Det bör dock noteras att bortfallet i denna studie varit mycket högt, mer än 50 procent (Statens folkhälsoinstitut 2007).

⁷ Enligt sig själv eller enligt andra.

⁸ Detta stämmer med rön från forskning om ungdomsbrott med fokus på skolan och om ökning av brott mot kvinnor i arbetslivet, se till exempel Estrada (1999) samt Brå (2009c).

⁹ Det var 49 procent av männen och 53 procent av kvinnorna.

¹⁰ Av de unga under 30 år var det 35 procent av kvinnorna som bifogade en berättelse och 43 procent av männen.

¹¹ Ett svar som ges av Collier är att mer än 80 procent av de skolor som deltog i en studie om homofobi rapporterade att verbal mobbing med gaytema var vanlig (Collier 1998). Ett annat svar ges av Larson och Rosen (2006) som författat. *En granskning av hur sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker*. Resultatet: Dagens gestaltning av sexuella läggningar präglas av välviljans ideologi, där bi- och homosexualitet synliggörs, men alljämt utgör ”det andra”, ”det onormala”, i förhållande till den allmängiltiga heterosexualiteten. Nästa steg i utvecklingen vore att göra upp med denna välvilliga inställning för att i stället göra andra läggningar än heterosexualitet till något eftersträvarsvärt och att problematisera heterosexualitetens normativa ställning.

¹² Transperson, female to male.

¹³ Se även Dahl (2005) med bibliografi över temat skola och utbildning.